

13. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М., 1984. – Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма. – 1986.
14. Российское законодательство X–XX вв.: В 9 т. / Отв. ред. тома В.А. Янин ; Под общ. ред. О.И. Чистякова. – М., 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – 1984.
15. Савченко А.В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: Дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2007.
16. Уголовное уложение 1903 года. Неофициальное издание. – СПб., 1903. – СLXXII.
17. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. – 6-е изд., пересмотр. и доп. – СПб., 1889.
18. Фейербах П.И. Уголовное право / Пер. с нем. – СПб., 1810–1827. – Кн. 2: Содержащая положительную или особенную часть уголовного права, 1810.
19. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: Дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2005.
20. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К., 2005.

Надійшла до редакції 09.08.2011

О.В. Шамара

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Національна академія СБ України)

УДК 343.32

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Здійснено спробу визначити поняття злочину проти основ національної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, злочин, кримінальне право України.

Осуществляется попытка определить понятие преступления против основ национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, преступление, уголовное право Украины.

In the article there is an attempt to define the concept of crimes against national security of Ukraine.

Keywords: national security, crime, criminal law.

Постановка проблеми. Національна безпека характеризує стан нації як цілісної системи, що містить суспільні відносини й суспільну свідомість, інститути суспільства та їхню діяльність, які сприяють або заважають реалізації національних інтересів у конкретній історично створеній ситуації.

Започаткування категорії «національна безпека» зазвичай пов'я-

зують з ім'ям президента США Теодора Рузвельта (роки президентства – 1901–1909). У 1904 р. він у посланні Конгресу США виправдав військову акцію захоплення зони, де планувалося будівництво Панамського каналу, інтересами національної безпеки США. Надалі це поняття стали широко використовувати в політиці, а у 1947 р. Конгрес США прийняв закон «Про національну безпеку», згідно з яким було створено Раду національної безпеки, що мала консультувати президента з питань, котрі стосуються основних аспектів внутрішньої, зовнішньої та воєнної безпеки. Із часом проблематику національної безпеки було виокремлено в самостійну академічну галузь.

Слід зауважити, що поняття «національна безпека» не було достатньо обґрунтовано в радянській науковій літературі саме внаслідок його звуження до поняття «державна безпека». Термін «національна безпека» не набув поширення в СРСР насамперед через ототожнення лексики «національна» з поняттям «національність», «етнос». Це також стосується і поняття «злочини проти основ національної безпеки України».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Розв'язанню зазначеної проблеми приділяли увагу О. Піонтковський, Є. Смирнов, В. Сташис, В. Курляндський, М. Михайлов, М. Турецький, М. Бажанов, О. Бантишев, Р. Чорний та інші видатні науковці, які внесли вклад у розвиток як радянського, так українського кримінального права.

Метою цієї статті є спроба на основі існуючих наукових підходів у теорії кримінального права визначити поняття злочину проти основ національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальний кодекс РСФРР 1927 р. містив визначення контрреволюційного злочину. Поняття злочину проти основ національної безпеки України в ньому не було розкрито, як і поняття особливо небезпечного державного злочину в Кримінальному кодексі України 1960 р. Тому перед теорією кримінального права України постало завдання дати визначення злочинів проти основ національної безпеки України з урахуванням позитивного досвіду радянського кримінального права.

О. Піонтковський визначав особливо небезпечні державні злочини як навмисні посягання на основи суспільного чи державного ладу СРСР із метою ослаблення або підризу Радянської держави, а також діяння, навмисне спрямовані на шкоду зовнішній безпеці СРСР [1, с. 79].

С. Смирнов, розглядаючи проблему співвідношення загального поняття державних злочинів (нині це злочини проти основ національної безпеки України) в історії радянського кримінального права, дійшов висновку, що за чинним у той час радянським кримінальним законодавством «особливо небезпечним державним злочином є суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), передбачене загальносоюзним криміна-

льним Законом, вчинене з прямим умислом особою, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років, і спрямоване проти радянського суспільного і державного ладу» [2, с. 33-34].

Автори навчального посібника з радянського кримінального права наголошували, що «особливо небезпечним державним злочином повинне визнаватися суспільно небезпечне діяння, спрямоване на піддрив чи ослаблення диктатури робітничого класу в нашій країні, радянського суспільного і державного ладу» [3, с. 12].

Було запропоновано й таке визначення: «Особливо небезпечним державним злочином визнається навмисне вчинена, передбачена кримінальним законом дія чи бездіяльність, спрямована на піддрив або ослаблення радянського державного чи суспільного ладу» [4, с. 32]. Недоліком цієї дефініції з урахуванням часу, коли вона була сформульована, слід вважати відсутність указівки на те, що особливо небезпечні злочини можуть бути вчинені тільки з прямим наміром особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Слід зауважити, що це визначення, майже позбавлене ідеологічного нашарування, було запропоноване приблизно за два роки до «політичного похолодання», що настало після відомої хрущовської відлиги (книга здана в набір 1 грудня 1962 р.), і вже на початку 1965 р. М. Турецький пропонує таке визначення державних злочинів: «Державними злочинами визнаються злочини особливо підвищеної небезпеки для держави, спрямовані безпосередньо проти самого існування держави й основ державного устрою, проти інтересів держави в її відносинах з іншими державами, а також проти інших найбільш важливих інтересів держави» [5, с. 3].

Із позицій сьогодення цю дефініцію можна розглядати як теоретичне обґрунтування можливості оголошення «злочинами особливо підвищеної небезпеки для держави» будь-яких діянь, спрямованих, на думку вищих кіл партійного керівництва, «проти інших найбільш важливих інтересів держави»,

У тій же праці М. Турецький запропонував визнати особливо небезпечним державним злочином усяку навмисну дію чи бездіяльність, спрямовану на піддрив або ослаблення радянського державного чи суспільного ладу – його політичної й економічної основи чи зовнішньої його безпеки.

Подібні ідеологізовані юридичні визначення були спрямовані на виправдання наявності в кримінальних кодексах союзних республік таких складів особливо небезпечних державних злочинів, як зрада Батьківщини у формі втечі за кордон чи відмови повернутися до СРСР; терористичний акт у тому вигляді, в якому він був сформульований у Кримінальному кодексі України до 2001 р.; сумно відоме шкідництво, а також антирадянська агітація і пропаганда в ленінській редакції, що дозволяло протягом багатьох років існування комуністичного режиму

на території колишнього СРСР вести активну боротьбу з інакомисленням, а також установлювати відповідальність за особливо небезпечні державні злочини, вчинені проти іншої держави трудящих, при повній правовій невизначеності того, яку державу варто вважати «іншою державою трудящих».

Подібні визначення, як і самі законодавчі формулювання, дозволяли кваліфікувати, приміром, як зраду Батьківщини (ст. 64 КК РСФСР) дії В. Балахонова, котрий 24 травня 1969 р. Головним управлінням гідрометеослужби при СМ СРСР був відправлений у тривале службове відрядження до Швейцарії для роботи молодшим редактором департаменту конференцій, публікацій і суспільної інформації секретаріату Всесвітньої метеорологічної організації.

Як зазначалося пізніше в обвинувальному висновку в справі, «проживаючи й працюючи в Женеві, В. Балахонов під впливом буржуазної пропаганди, виношуючи погляди, ворожі Радянській державі, нахвалявав серед свого оточення умови життя в капіталістичних країнах і допускав наклепницькі висловлювання, що ганьблять радянський державний та суспільний лад».

Товариш по службі Балахонова у Всесвітній метеорологічній організації свідок Л. показав, що Балахонов «... дуже захоплено висловлювався про умови життя й розвитку економіки у Швейцарії, вважаючи її зразком розвинутої держави. Говорив, що в нашій країні з її суспільною власністю на землю буде потрібно багато часу для досягнення рівня розвитку Швейцарії ..., заявляв, що суспільна власність є гальмом економіки». У другій декаді вересня 1972 р. Балахонов прийняв рішення не повертатися до Радянського Союзу з політичних мотивів і просити політичного притулку в США.

У зв'язку з тим, що американці за надання політичного притулку зажадали від Балахонова займатися шпигунською діяльністю, останній вирішив звернутися з проханням про притулок до швейцарської влади і 25 вересня 1972 р. виїхав із Женеви в Берн разом із малолітньою донькою й дружиною,

11 жовтня 1972 р. на офіційній зустрічі з послом СРСР у Швейцарії Балахонов відмовився від пропозиції повернутися на Батьківщину, заявивши, що залишається за кордоном із політичних мотивів. Утім, не зумівши знайти роботу в Швейцарії, а також у зв'язку з поверненням у Радянський Союз дружини, 29 листопада 1972 р. він звернувся в посольство СРСР у Берні з заявою про бажання повернутися на Батьківщину.

Московським міським судом 5 листопада 1973 р. В. Балахонов був засуджений за пунктом «а» ст. 64 КК РСФСР до дванадцяти років позбавлення волі у ВТК суворого режиму за зраду Батьківщини у формі відмови повернутися з-за кордону в СРСР.

Автори підручника «Радянське кримінальне право» 1971 р. заува-

жували, що «особливо небезпечним державним злочином визнається передбачена кримінальним законом суспільно небезпечна навмисна дія (бездіяльність), спрямована на підриг чи ослаблення основ державного або суспільного ладу чи зовнішньої безпеки СРСР» [6, с. 25].

Авторський колектив Свердловського юридичного інституту трохи раніше наголошував, що неодмінною умовою, що забезпечує незалежне існування Радянської держави, є зовнішня безпека СРСР, визначаючи при цьому особливо небезпечний державний злочин як «навмисну дію чи бездіяльність, спрямовану на підриг чи ослаблення радянського державного чи суспільного ладу» [7, с. 17]. Визначення, як бачимо, коротке, майже зовсім не розкриває зміст і сутність особливо небезпечних державних злочинів; не розглянуто питання про вік суб'єкта злочину, форму умислу при вчиненні особливо небезпечних державних злочинів.

Більш розгорнуте й повне визначення особливо небезпечного державного злочину запропонував у 1973 р. В. Клягін, зробивши висновок, що особливо небезпечним державним злочином за радянським кримінальним правом визнається така суспільно небезпечна дія чи бездіяльність, учинена суб'єктом із прямим умислом, що передбачена кримінальним законом і спрямована на підриг або ослаблення радянського суспільного й державного ладу [8, с. 42].

Утім, В. Клягін, як і у наведених вище визначеннях особливо небезпечних державних злочинів, опустив такі ознаки, як осудність суб'єкта злочину, звуживши при цьому об'єкт злочинного зазіхання до радянського суспільного й державного ладу, тоді як особливо небезпечні злочини зазіхали й на суверенітет, територіальну недоторканність, обороноздатність держави, її державну безпеку (внутрішню і зовнішню), конституційний лад, політичну й економічну системи, мир і мирне співіснування держав.

Г. Анашкін визначав особливо небезпечний злочин проти держави як передбачене кримінальним законом навмисне суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), що посягає на основи суспільного чи державного ладу СРСР із метою ослаблення чи підригу Радянської держави, а також умисне діяння, спрямоване на заподіяння шкоди зовнішній безпеці СРСР або погрози мирному співіснуванню держав [9, с. 105]. Із невеликими застереженнями варто погодитися з В. Тацієм, який у 1985 р. назвав це визначення особливо небезпечного державного злочину в теорії радянського кримінального права найбільш правильним [10, с. 6].

У 1995 р. в науці кримінального права України з'являється хоч і не зовсім повне, але досить вдале визначення особливо небезпечного злочину проти держави, яким запропоновано вважати навмисні суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, що зазіхають на основи суспільного й державного конституційного ладу

України з метою ослаблення чи підриву державності України, а також навмисні діяння, спрямовані на заподіяння шкоди зовнішній безпеці України чи погрози мирному співіснуванню держави [11, с. 23].

Висновки. У жодному разі не відкидаючи напрацьовань і реальних досягнень як радянського, так і українського кримінального права, спробуємо сформулювати на основі дефініцій особливо небезпечного злочину проти держави, з урахуванням сучасних економічних, соціальних і правових реалій, визначення злочину проти основ національної безпеки України. При цьому насамперед варто взяти до уваги, що відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України злочином є «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину» [12].

Отже, пропонується таке визначення злочину проти основ національної безпеки України:

«Злочином проти основ національної безпеки відповідно до чинного законодавства України є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), учинене з прямим умислом осудною фізичною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності, що посягає на конституційний, суспільний і державний лад України, її політичну систему, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну чи інформаційну безпеку, а також національну безпеку в екологічній і війсьній сферах, при наявності в суб'єкта реальної можливості вільного вибору законослухняного поведження».

Бібліографічні посилання

1. Курс советского уголовного права: В 6-ти т. – М., 1970. – Т. 6.
2. *Смирнов Е.А.* Особо опасные государственные преступления (Вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы): Учеб. пособ. – К., 1974.
3. Государственные преступления: Учеб. пособ. / Под ред. М.И. Якубовича и В.А. Владимирова. – М., 1961.
4. Особо опасные государственные преступления / Общ. ред. В.И. Курляндского, М.П. Михайлова. – М., 1963.
5. *Турецкий М.В.* Особо опасные государственные преступления. – М., 1965.
6. Советское уголовное право. Особенная часть / Под ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова, Г.А. Кригера. – М., 1971.
7. Уголовное право. Особенная часть / Под ред. М.И. Ковалева, М.И. Ефимова, Е.А. Фролова. – М., 1969.
8. *Клягин В.С.* Ответственность за особо опасные государственные преступления. – Мн., 1973.
9. Курс советского уголовного права. – Л., 1973. – Т. 3.
10. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная. – К., 1985.
11. *Чернишова Н.В., Володько М.В., Хазін М.А.* Кримінальне право України: Тези лекцій і практичні завдання для курсантів Київського училища міліції МВС України / Під ред. В.М. Бовсуновського. – К., 1995.
12. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

Надійшла до редакції 29.08.2011